

י"א באלול, התשס"ח 11.9.08

חדשות

התפיסה שהורגת את ההשכלה הגבוהה

0 המלצות | המליצו!

מאת אליעזר שביד, 10.09.08 | 10:47

תגיות: תרבות שבת השכלה חוקרים סלקציה

צילום:

מרים צחי

מדינת ישראל זקוקה לאוניברסיטאות כמרכזים לחקר התרבות הלאומית ולפיתוחה. כל זה נשכח כשהמערכת השלימה עם תפיסה הרואה בה מנפיקת-תעודות ותו לא

הידרדרות ההשכלה הגבוהה במדינת ישראל היא תוצאה ישירה של מדיניות ה"הפרטה" וה"אקדמיזציה" (התמקצעות) שממשלת ישראל מיישמת בכל התחומים, ללא בלמים וללא איזונים, במנהיגותו ה"אקדמית" של משרד האוצר. הערך העליון שמנחה מדיניות זו הוא הרווחיות במובנה השיווקי-פיננסי. על יסודו עברו כל המערכות הכלכליות-חברתיות והתרבותיות, כולל מערכת החינוך מגן-הילדים ועד לאוניברסיטאות, תהליך של מסחור. היישום לא הבחין בין "תוצרים" שערכם חומרי, והם בבחינת אמצעים, לתוצרים שערכם תכליתי מבחינה מוסרית-חברתית, או יצירתית תרבותית, והם מבוקשים לשמם.

תהליך ההפרטה וההתמקצעות זיכה את האוניברסיטאות במעמד הנכבד של יצרניות כוח העבודה המקצועי בתחומים המובילים של הציביליזציה והקולטורה, או ליתר דיוק: במעמד המנפיקות הרשמיות, המוסמכות על-ידי המדינה להעניק תעודות המעידות על בעליהן ששילמו שכר-לימוד בעבור כך וכך שעות לימוד של מקצועות מסוימים, כתבו או העתיקו עבודות ועמדו, כך או אחרת, בבחינות פורמליות. בדרך זו הפכו לספקיות כוח העבודה בכל תחומי הניהול הכלכלי, החברתי והפוליטי ולקובעות השיטות ואמות-המידה לעיצוב מדיניות כוללת בתחומים אלה, כמובן בהתחשבות עם האינטרסים של גורמי הכוח השונים, בייחוד בעלי ההון מזה והפוליטיקאים מזה (על-ידי כך נוצרה ביניהם תלות גומלין מסוכנת ביותר מנקודת ראותו של משטר דמוקרטי-ליברלי, אבל זוהי בעיה פוליטית שיש לדון בה בפני עצמה).

תוצאת הלואי היתה החלת העקרונות השיווקיים על ה"תוצרת" האקדמית. האוניברסיטאות התמסחרו ותפקודן הממסדי נתלה ברווחיות תרומתן למערכת הכלכלית והפוליטית. בין אם שאפו לכך ובין אם לאו, הפכו האוניברסיטאות בפועל מגופים אקדמיים שעיקר תפקידם הוא המחקר המדעי בכל תחומי יצירת התרבות הלאומית וההוראה השיטתית הניזונה ממנו והמכשירה חוקרים ויוצרים מובילים בכל תחומי התרבות הלאומית, למוסדות שעיקר

תפקידם להנפיק תעודות ב.א. מ.א. ודוקטור במספר העונה על צורכי הציביליזציה החומרית מזה והאדמיניסטרציה הפוליטית מזה.

נדגיש שוב שלצורכי השיווק הרווחי שבו התדמית חשובה מן התוכן, התוצר המבוקש על-ידי הצרכנים (הסטודנטים) הוא התעודה ולא הידע שהיא, כביכול, מעידה עליו. בדרך זו נוצר פער עמוק בין האופן שבו הגדירו המורים-החוקרים את תפקידם לאופן שבו הגדירו אותו הגופים המתקצבים אותם. השיקול המכריע בהקצאת ה"תקנים" ותקציבי המחקר, או מניעתם, לתחומי המחקר וההוראה השונים נקבע בהתאם.

נראה לי שאין צורך בכלי תצפית משוכללים כדי להוכיח את ה"השערה" שהפער בין הדרישות הנובעות מהגדרת תפקידן של האוניברסיטאות כמוסדות מחקר והוראה לבין הגדרת תפקידן כספקיות כוח אדם מתועד כמקצועי הוא סיבת הירידה המוחשית ברמת המחקר וההוראה:

ההיעלמות של תחומי מחקר שלמים, ירידת אמינות התעודות, ירידה בגובה המשכורות ותנאי העבודה של המורים, הניצול המחפיר של המורים הזוטרים - העובדים רק למען הסיכוי הדחוק שימנו אותם בעתיד למורים בכירים - "בריחת המוחות" והאילוץ למנות במקומם חוקרים ומורים שרמתם בינונית. זוהי, כמובן, גם סיבת ההעלאה בדרישות תשלומי שכר הלימוד - כל הגורמים המהווים יחד את הדבר המכונה "הידרדרות ההשכלה הגבוהה במדינת ישראל".

כדי להבין את התהליך המתואר לעיל לעומק יש לתת את הדעת להשלכותיו על מבנה האוניברסיטאות ועל צורת ניהולן. הצעד המכריע לקראת ההידרדרות נעשה על-ידי רפורמה ניהולית שבוצעה לפני כמה שנים. עיקרה התבטא בהפרדה בין הנהלות האוניברסיטאות לבין קהילות החוקרים-המורים. עד לפני כעשר שנים היה ברור לכל שהאוניברסיטאות הן קודם כל קהילות המורים, מזה; הסטודנטים המעוניינים ללמוד כדי לקנות דעת, מזה, והצלע השלישית היא המעבדות, הספריות ושאר כלי המחקר וההוראה.

כמו כן היה ברור לכל שהאינטרס המחקרי-לימודי של האוניברסיטאות הוא המגדיר את מטרתן ואת שיטות עבודתן, בייחוד בהוראה. מדיניות המחקר וההוראה יישמה נאמנה את עקרון "החופש האקדמי" בניסוחו המקורי על-ידי קהילות החוקרים-המורים (ה"סנאט"), תוך התייעצות עם אנשי המנגנון שתפקידם הוגדר כספקי השירותים הארגוניים והמנהליים הכפופים להחלטות של קהילת החוקרים-המורים. כיום התהפכו היוצרות: ההנהלות, הכפופות ל"וועד-המנהל", המורכב בעיקר מאנשי הון ופוליטיקה, מהוות את גוף האוניברסיטה. המבנים, המעבדות והספריות הם רכוש ההנהלות, ואילו חבר החוקרים-המורים הוא חבר השכירים הממונים על-ידי ההנהלות. תפקיד השכירים הוא כמובן לשרת את ההנהלות הממנות את הנשיא, הרקטור והדייקנים על-פי המדיניות הנקבעת והמבוצעת על-ידן. הסטודנטים הם כמובן ה"קונים". הם קובעים את מדיניות התקצוב של הממשלה על-ידי "ביקושיהם". זכותם היא לדרוש הוראה ברמה גבוהה שתספק את האינטרס המקצועי שלהם, או ליתר דיוק: זכותם היא לקבל את התעודה שהם רוצים בה תמורת תשלום שכר הלימוד, אבל הם נדרשים לשלם בעד הסחורה כאשר יושת עליהם לפי תחשיבי האוניברסיטאות או ה"אוצר", עובדה שתבטיח ניסיונות מתמידים להעלות את שכר הלימוד ושבתות שמטרתן למנוע זאת ולהורידו.

מובן מאליו שהנהלות מקצועיות יעילות צריכות להתייעץ עם עובדיהן ועם הקונים שלהן ולהתחשב כמידת יכולתן, הנמדדת על-ידי השיקולים המסחריים, ב"אינטרסים המקצועיים" שלהם, אבל סמכות ההחלטה היא בידן. בסופו של יום הן המכתיבות למורים את מדיניות חלוקת התקנים, תקציבי המחקר ובחירת התחומים שבהם כדאי או לא כדאי להשקיע, כיוון שמחקר מדעי בזמננו הוא מצרך יקר, הדורש השקעות גדולות ולמרבה הצער המחקר הבסיסי שעדיין איננו רווחי כל עיקר הוא היקר מכל.

אשמת משתפי הפעולה

קהילת המורים והחוקרים המצוינים, שמדינת ישראל עדיין מתגאה בהם בצדק, עשתה את הצעד המכריע מבחינת הידרדרות מעמדה באוניברסיטאות כאשר הסכימה לרפורמה זו, ששללה ממנה את מעמדה המכונן. המורים של מדעי-החברה, בייחוד כלכלה וניהול עסקים, גיבו את הרפורמה בשיקוליהם המקצועיים והדבר גם הוסיף להם יוקרה, כי ברור שמקצועות אקדמיים אלה הם הרווחיים ביותר. גם אנשי מדעי הטבע העריכו שהרפורמה תעניק להם יתרון מוחלט בתקנים ובתקציבי מחקר על אנשי מדעי הרוח, וכולם יחד נראה ששקלו את שיקוליהם כפרטים אינטרסנטיים והעדיפו שיפור מידי שהוצע להם ברמת ההשתכרות ובתנאי הפנסיה.

כך העדיפו לקבל את התהליך כולו כפי שהציגו אותו אנשי מדעי-החברה: הכרח לא יגונה הנובע מן ה"קדמה" הכלכלית-פוליטית, שמוטב לשתף עמו פעולה וליהנות מיידית מלהתמודד אתו כדי לאזנו למען העתיד ולטובת הכלל הלאומי.

ברור היום שהיה זה גילוי מובהק של קוצר ראות, שנזקיו לתפקוד התקין של האוניברסיטאות כמוסדות מחקר והוראה הורגשו מיד. התחילה התמודדות ביקורתית, אבל לפי צורת התנהלותה נראה בעליל שהלקח העקרוני לא הופק, ולכן המאבק המתעצם והולך לא מתנהל כמאבק על הצלת האוניברסיטאות מהידרדרותן כמוסדות מחקר והוראה, אלא כמאבק על סיפוק האינטרסים הפרטיים של המרצים הבכירים מזה, המרצים הזוטרים מזה, הסטודנטים מזה, ההנהלות מזה, והאוצר המייצג את המדינה מנצח על המערכה ומנצח בה.

במילים אחרות: ההתמודדות נערכת על-פי כללי משחק ההפרטה שנקבעו על-ידי האוצר וגרמו למשבר, ולכן אין להתפלא על כך שהתוצאות הן הטבות למורים השובתים לטווח הקצר והידרדרות נוספת לטווח הארוך.

עובדה זו מזדקרת בכל חריפותה בשביתות המורים הבכירים והזוטרים ובהתנהלות הנהלות האוניברסיטאות והאוצר השנה. תחילה שבתו המורים הבכירים לבדם, נגד האוצר ונגד הנהלות האוניברסיטאות שניסו להתחמק בעמדת תיווך, אך גם על גבם של המורים הזוטרים והסטודנטים, שאפשרו לבכירים לשבות מהוראה ולקבל שכר בעד המחקר. על מה שבתו? דיברו אמנם על הידרדרות כל המערכת, אבל דרשו רק את תיקון השחיקה במשכורותיהם ועדכון ההטבות המגיעות להם תוך השוואה בין תגמולם לתגמול עמיתיהם באוניברסיטאות היוקרתיות של ארצות הברית. בסופו של דבר שמח האוצר להיענות, כביכול בלחץ רב, לחלק מדרישות השובתים - שכן על-ידי כך קנה את שיתוף הפעולה של הסגל הבכיר להמשך ביצוע המדיניות הכוללת שלו בעזרת הנהלות האוניברסיטאות והמועצה להשכלה גבוהה (אכן, גם את ההטבות שהסגל הבכיר קיבל ניתן לשחוק במהירות, ובסיבוב הבא כבר לא יהיה בכוחו של הסגל הבכיר להשיג עוד הטבות זמניות כאלה). המרצים הזוטרים והסטודנטים לא הפריעו לבכירים ולא שבתו ולכן דרישותיהם לא נענו. הם נאלצו אפוא לשבות אחרי סיום שביתת הבכירים, אך רק נגד הנהלות האוניברסיטאות, המעסיקות אותם בתנאי ניצול מחפירים, כשהאוצר התייצב מרחוק.

התוצאה: ההנהלות נכנעו מהר אבל לא שכחו את חשבונן. ה"רווחיות" תתאזן על-ידי "יעול". קרי: כמחצית מ"כוח האדם" הזוטר תפוט בשנה הבאה ואת יתרת המחיר ישלמו הסטודנטים, שהרי זהו סוד גלוי: חלק הארי מן ההוראה המכוונת להנפקת תוארי ב.א. ומ.א. מופקד דווקא בידי הזוטרים שאינם מתוגמלים על מחקרם כי אם על הוראתם בלבד.

בשביתות אלה, כך רואה מיד כל מתבונן, שיחקו כל הגורמים המעורבים על-פי כללי משחק ה"הפרטה" הממוסחרת שקבע האוצר. נכונות הגדרה זו מתאשרת על-ידי הכרזת הנהלות האוניברסיטאות שהן ישביתו מצדן את הלימודים בשנה הבאה אם האוצר לא יקבל את מסקנות "ועדת שוחט": יגדיל בסכום ניכר מאוד את תקציב האוניברסיטאות ויעלה את שכר הלימוד של הסטודנטים, שאם לא כן - כך טוענות ההנהלות - האוניברסיטאות תקרוסנה והמחקר וההוראה יושבתו כליל. מה פירושה של קביעה זו? בפשטות: שביתות המורים הבכירים והמורים הזוטרים לא השיגו שום הישג של ממש, הן רק דרדו את התהליך לקראת קריסה, וכבר נראה לעין כל שאם לא יתחולל שינוי דרמטי היא אכן בוא תבוא במהרה. אבל נראה בינתיים שה"אוצר" שלם עם הישגיו, והרי בסופו של דבר ההשכלה הגבוהה אינה כיום דאגתה היחידה של הממשלה ואף לא דאגתה העיקרית. מה לעשות? הרווחים שלה (הישיבה על כס השלטון) באים ממקורות אחרים.

רק תנועת פרסה תציל

המסקנה הפשוטה הנובעת מכאן היא כפולה: ראשית, המורים הבכירים, המורים הזוטרים, הנהלות האוניברסיטאות והסטודנטים נמצאים בפועל בצד אחד של המתרס במאבק עם המדיניות הממשלתית המוכתבת על-ידי האוצר, ועל כן רק אם יחדלו להיאבק על האינטרסים "המופרכים" שלהם, אלו על חשבונם של אלו, יוכלו להשיג את מטרותם הכללית, המשותפת. שנית, המטרה איננה פתרון הבעיות ה"מקצועיות" הפרטיות של החוקרים כפרטים, של הסטודנטים כפרטים ושל האוניברסיטאות כפרטים "מאוגדים", אלא פתרון בעיית ההשכלה הגבוהה כבעיה לאומית. לשם כך צריך להחזיר את מערכת ההשכלה הגבוהה לתפקודה התקין על-פי אמות המידה הערכיות-מטריות המקוריות שלה: מחקר בכל תחומי הדעת המהווים את התרבות הלאומית ומתוך הגדרת המחקר כאינטרס לאומי עליון, לשם פיתוח הציביליזציה והיצירה התרבותית והנחלת מורשתה על-ידי הוראה ברמה המחקרית והעיונית הגבוהה ביותר. זאת, לא על-פי אמות מידה של רווחיות כלכלית כי אם על-פי אמות המידה של נחיצות ערכית.

דרישה זו מחייבת התנערות מן היישום השרירותי הגורף של מדיניות ההפרטה, שהפכה לאידיאולוגיה הממשלתית הדוגמאטית, ושיבה להסתכלות המקדימה את שיקולי טובת הכלל הלאומי לאינטרסים האנוכיים הפרטיים של אזרחיה (העשירים). במילים אחרות: זוהי דרישה להגביל את יישום עקרון הרווחיות הכלכלית המבוססת על הפרטה לתחומים שבהם היא רלוונטית ומועילה וליישם את עקרון ההישגיות הערכית לשמה בתחומי השירותים החברתיים והתרבותיים הערבים להתפתחותה של ציביליזציה, חברה ותרבות איכותיים.

אשר לאוניברסיטאות, ראשית, יש לחזור ולאחד אותן כמוסדות שיעקר תפקידן מחקר והוראה בכל התחומים של הציביליזציה והתרבות הלאומית, וכמובן, לחזור ולתקצב אותן על-פי אמות המידה של צרכי המחקר וההוראה ובעדיפות גבוהה ההולמת את חשיבותן. שנית, יש להחזיר את קהילת החוקרים-המורים של האוניברסיטאות למעמדה ולסמכותה כקובעת, באמצעות ה"סנאט", את המדיניות האקדמית ולהחזיר את הנהלות האוניברסיטאות לתפקודן המשרת.

שלישית, יש להבדיל בין האוניברסיטאות שתפקידן מחקרי-הוראתי לבין ה"מכללות" המקצועיות, שיתמחו כל אחת בהקניית הכשרה מקצועית מעשית בתחומים המוגדרים שלה. הנחת היסוד של דרישה זו היא שלא ניתן למלא את שני התפקידים הללו יחד ולהקפיד בו זמנית על רמה גבוהה גם בתחום המחקר וההוראה המחקרית וגם בתחום ההכשרה של אנשי מקצוע כגון מורים ומורות בבתי-ספר, אחיות ואחים בבתי חולים, עובדים סוציאליים ומגישי שירותים בתחומים השונים של הכלכלה והחברה, וכן טכנאים בתחומים השונים הן של הייצור, הן של השיווק והן של השירותים.

רביעית, האוניברסיטאות צריכות לתפקד כמוסדות אליטיסטיים: מספר תלמידים מוגבל, סלקציה של המתאימים ביותר מבחינת הכישורים והמוטיבציה, כדי לספק את צרכי המחקר בכל התחומים ולהכשיר עילית תרבותית-יצירתית מנהיגה. אכן, לעילית כזאת ראוי להעניק לא רק לימודים חנים אלא גם מלגות שיאפשרו התמסרות מלאה ללימודים, ואילו המכללות המקצועיות יתמקדו כל אחת באשכול מקצועות מסוימים, תתמחינה בתהליכי ההכשרה המקצועית-תפקודית על בסיס עממי רחב גם מבחינת מסגרות הלימוד ושיטותיו וגם מבחינת הנהגת שכר הלימוד הפרוגרסיבי שישולם בעיקר לאחר סיום הלימודים וההשתלבות בשוק העבודה, וגם על-ידי שיטת מלגות לעידוד המצוינות.

בתולדות מדינת ישראל בעשורים הראשונים הוכח שמשטר המבוסס על עקרונות סוציאל-דמוקרטיים יכול לעמוד במטלות אלה ולשגשג על-ידי יישומן.